

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΓΑ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ο Γεώργιος Μέγας σφράγισε με τις μελέτες, τα άρθρα και τα βιβλία του την Λαογραφία των νεότερων χρόνων και αποδείχτηκε αντάξιος συνεχιστής του έργου του μεγάλου δασκάλου του Νικολάου Πολίτη. Γεννημένος το 1893, σπούδασε στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Λειψίας, ενώ υπηρέτησε στην δημόσια εκπαίδευση, ως ελληνοδιδάσκαλος, στη συνέχεια ως καθηγητής στη Μέση εκπαίδευση και, τέλος, το 1947, αρχικά ως έκτακτος καθηγητής της εκτάκτου αυτοτελούς έδρας της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, διατηρώντας, παράλληλα την θέση του διευθυντή του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών, θέση που κατείχε ήδη από το 1936. Τακτικός καθηγητής διορίζεται το 1952, διδάσκοντας ανελλιπώς μέχρι το 1961, οπότε και θα αποχωρήσει της ενεργού υπηρεσίας.

Ο Μέγας υπήρξε ένας ακάματος ερευνητής με βαθιά γνώση της ελληνικής γραμματείας, διαποτισμένος από την ιδέα της ρομαντικής φιλοσοφίας της Ιστορίας —όπως άλλωστε το μαρτυρούν οι συχνές του αναφορές στους Herder και Vico—, κατά το πρότυπο της γερμανικής λαογραφίας του 1930 που υπερτόνιζε την έννοια της λαϊκής ψυχής που, σύμφωνα με τα λόγια του ... παρήχθη από το αίμα των φορέων του και διεμορφώθη διά της Ιστορίας και ...ούτω και διά της φιλοσοφίας της ιστορίας η Λαογραφία εύρε από τον Vico την θεωρητικήν της θεμελίωσιν... Εις την Γερμανίαν ο ποιητής και φιλόσοφος Herder αναπτύσσει τας ιδέας του Vico ...Διά των κηρυγμάτων τούτων διαμορφούται απόκλισις εκ της κοσμοπολιτικής προς την εθνικήν περί λαού έννοιαν, γενομένης δεκτής της επιδράσεως του φυσικού περιβάλλοντος και της ως εκ τούτου διαφοράς του λαού από τόπου εις τόπον. Κατά τον Μέγα, σκοπός της λαογραφίας δεν είναι απλώς να γνωρίσει τις εκδηλώσεις του λαϊκού πολιτισμού, αλλά μέσω αυτών να φτάσει στη γνώση της ψυχής του λαού, της ψυχικής του ιδιοσυστασίας και του χαρακτήρα του, και δι' αυτής, όπως θα γράψει ... εις την επήννωσιν του εθνικού μας είναι, επί της οποίας εποικοδομείται η συνείδησις της Εθνικής Ενότητος. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε την διαφοροποίηση του Μέγα από τον Νικόλαο Πολίτη, ο οποίος συνδύασε την εθνική διάσταση της λαογραφίας με το υπερεθνι-

κό και πανανθρώπινο της σύγχρονης του εθνολογίας. Ο Πολίτης, προκειμένου να αποδείξει με επιχειρήματα την εθνική αποστολή της λαογραφίας, επιχειρήσε μια κάθετη, διαχρονική αναδίφηση των λαογραφικών φαινομένων στοχεύοντας στην αναζήτηση της ιστορικής τους καταγωγής, ενώ προχώρησε παραπέρα, θέλοντας να συγκρίνει τα ελληνικά δεδομένα με το παγκόσμιο δίκτυο και τους λαούς που στην εποχή του ήταν γνωστοί. Αυτή η ανθρωπολογική-συγκριτική διάσταση του Πολίτη που τον διαφοροποιεί από τον Μέγα, εκδηλώθηκε το 1882, μόλις δέκα χρόνια μετά την δημοσίευση του έργου του Νεοελληνική Μυθολογία.

Πέρα ωστόσο από την διατύπωση των θεωριών με τις οποίες μπορεί κανείς να συμφωνεί ή και να διαφωνεί, μεγίστης σημασίας είναι, αναμφισβήτητα, η συμβολή του Μέγα στην μεθοδική έρευνα, συλλογή και αξιοποίηση πρωτογενούς υλικού προερχομένου όχι μόνο από τις λαϊκές διηγήσεις, τους μύθους και τις παραδόσεις, τα τραγούδια, τις παραλογές, τα ήθη και τα έθιμα, τις παραλλαγές—πάνω από 20.000—των ελληνικών παραμυθιών επί τη βάση του διεθνώς αναγνωρισμένου συστήματος Aarne-Thompson αλλά, κατεξοχήν, στην έρευνα του υλικού πολιτισμού και ιδιαιτέρως της λαϊκής αρχιτεκτονικής όπου θα επικεντρώσουμε κυρίως το ενδιαφέρον μας.

Ο Μέγας πιστεύει στην μεγάλη σημασία του υλικού πολιτισμού, του οποίου η μελέτη συμβάλλει όχι μόνον στη γνώση της ιστορίας και της γενικής εξέλιξης του ανθρώπινου πολιτισμού αλλά και στην κατανόηση της λαϊκής ψυχής κύριο στόχο, κατά τον ίδιο, της Λαογραφίας. Αξιοποιεί θετικά την διδασκαλία του Riehl, σύμφωνα με την οποία η Λαογραφία οφείλει να μελετά τον παρόντα άνθρωπο, όταν γράφει ότι... *Ο πολιτισμός ενός λαού δεν κρίνεται από τους λαογραφικούς θησαυρούς, που απεταμιεύθησαν εις βιβλία και αρχεία και μουσεία, αλλ' από τα πολιτιστικά δυνάμεις, οι οποίαι είναι ακόμη ζωντανά παρά τω λαώ, οι οποίαι εξακολουθούν να επενεργούν επ' αυτού...*

Επισημαίνει το γεγονός ότι ο άνθρωπος, και όταν ακόμη εργάζεται πάνω σε ένα οποιοδήποτε υλικό, δεν αποβλέπει μόνο στην σκοπιμότητα, αλλά φροντίζει να του δώσει μορφή που να εκφράζει το έμφυτο καλλιτεχνικό του συναίσθημα. Οι τέχνες και οι τεχνικές, η μελέτη των τύπων των σπιτιών, των ενδυμασιών, των κεντημάτων, του κοσμήματος αποτελούν, όπως γράφει, την *επί της ύλης εκδήλωσιν των δημιουργικών δυνάμεων του λαού που αξίζει να ερευνηθούν*. Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό θα ασχοληθεί με την έρευνα της κατοικίας που θα περιλαμβάνει και τα παράσπιτα αλλά και τα βοηθητικά κτίσματα, όλα έργα λαϊκών τεχνιτών που κουβαλούν μέσα τους εμπειρικές γνώσεις βασισμένες σε τρόπους και συστήματα που κληροδοτήθηκαν από προηγούμενες γενεές. Ο Μέγας πιστεύει, πως ακόμη και όταν η αισθητική και πρακτική αξία ενός έργου του λαού είναι μέτρια ή περίπου μηδαμινή, ακόμη και τότε, πρέπει να σπουδάζεται ως μεταβατική φάση στην όλη εξέλιξή του. Θεωρεί ότι οι προσαρμογές και οι παρεκκλίσεις από τον παραδομένο τύπο, δημιουργούν μορφική ποικιλία, οργανι-

κή εξέλιξη, φυσική για κάθε ανθρώπινο έργο και ως εκ τούτου υποστηρίζει ότι η έρευνα δεν πρέπει να περιορίζεται σε ορισμένα μόνον αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αλλά να επεκτείνεται σε σύνολα και ευρύτερες ομάδες. Χαρακτηριστική είναι η παρατήρησή του πως κοντά στις νεότερες και περισσότερο σύνθετες μορφές που οφείλονται σε νεωτερισμούς, διατηρήθηκαν και παλαιότερες μορφές με την βοήθεια των οποίων μπορούμε να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της λαϊκής οικοδομίας, πράγμα που ο ίδιος θα τεκμηριώσει παρακολουθώντας την στη Λήμνο, τη Θράκη, στα Δωδεκάνησα, στην Άνδρο και την Θεσσαλία.

Στο έργο του *Θρακικές Οικήσεις* που πρωτοδημοσιεύθηκε στην Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών το 1939, καταγράφεται το αποτέλεσμα της επιτόπιας έρευνας που είχε ήδη πραγματοποιηθεί το 1922 στα χωριά της κοιλάδας του Έβρου. Χαρακτηριστικό είναι ότι εδώ το ενδιαφέρον του αναφέρεται όχι μόνον στην οικοδομία που υπήρξε ο κύριος αρχικός στόχος, αλλά και στην φορεσιά της περιοχής, τα χωριά αυτά μάλιστα τα διακρίνει, λόγω των παρατηρούμενων διαφοροποιήσεων της γυναικείας ενδυμασίας σε τρεις συστάδες. Στην πρώτη, που περιλαμβάνει χωριά γύρω από το Σουφλί, παρατηρεί ότι το γυναικείο φόρεμα είναι χειριδωτό, ανοικτό στο στήθος για να διευκολύνεται ο θηλασμός, χωρίς κεντήματα. Βορειότερα, στην περιφέρεια Διδυμοτείχου, το γυναικείο φόρεμα, η τσουκίνα, είναι χωρίς μανίκια —αχειριδωτή— και κλειστή στο στήθος, ενώ για τον θηλασμό χρησιμεύουν δύο ανοίγματα κάθετα, οι κορφυλότητες που ανοίγονται μπροστά στο στήθος. Παρατηρεί ότι οι κορφυλότητες κατασκευάζονται και στο φόρεμα μικρών κοριτσιών, ενώ σημειώνονται υποτυπωδώς και στα βρεφικά ρούχα αφού η παιδική ενδυμασία δεν διαφέρει από εκείνη των μεγάλων· ενώ όμως στα περισσότερα χωριά αυτής της περιφέρειας το ένδυμα είναι απλό, στα δεκατρία χωριά των λεγόμενων Μάριδων ή Μάρων είναι γεμάτο κεντήματα. Με την άκρα παρατηρητικότητα που τον διακρίνει, θα πιστοποιήσει ότι παρόλο που εκτός από την ενδυμασία τίποτε άλλο δεν χωρίζει τους Μάριδες από τους γείτονές τους, εντούτοις αυτοί δεν συχνάζουν στα πανηγύρια τους αλλά και ούτε παντρεύονται μεταξύ τους, γεγονός οφειλόμενο, όπως εικάζεται, σε εποικισμό των Μάριδων στη Θράκη. Χαρακτηριστική σε σχέση με την κατά την παράδοση κληροδοτημένη συνήθεια θα είναι η απάντηση σε ερώτησή του, πού έμαθαν οι γυναίκες τα συγκεκριμένα μοτίβα. Ηλικιωμένη από το χωριό Καρωτή θα του πει στο τοπικό ιδίωμα... *Τα κεντίδια δεν τάχουν από δάσκαλο· προς μαννίτσες τά 'χουν, γενιά προς γενιά*. Ενισχυτική της από εποικισμό εγκατάσταση των Μάριδων θα είναι εξάλλου η παρατήρηση που θα κάνει ο Μέγας... *Και η ανδρική φορεσιά των Μάριδων διέφερε από εκείνη των γειτόνων τους που είχε σαρίκι, τα μαλλιά πλεγμένα σε κόσες, δηλαδή πλεξίδες, πουκάμισο με σούρες, μαχαίρι μακρύ στερεωμένο στη μέση και κεντητό γιλέκι, το τσιπούνι*. Η έμφυτη τάση για την διαχόσμηση, θα παρατηρήσει ο Μέγας, εκδηλώνεται όχι μόνο στα κεντήματα της φορεσιάς αλλά και στα ταπεινά, μαυρισμένα από την κάπνα

σπίτια, με στίξη, άσπρες βούλες δηλαδή πάνω στην οροφή με τη χρήση απλού λευκού ασβεστοπολτού, καθώς και στο βάψιμο της πόρτας με λευκό χρώμα πάνω στο οποίο οι ίδιες οι γυναίκες ζωγραφίζουν διάφορα σχήματα.

Στην συνέχεια θα μελετήσει τα σπίτια, συνήθως μονώροφα, που θα τα κατατάξει σε δύο κατηγορίες ονομάζοντάς τα ανάλογα, πλατυμέτωπα ή στενομέτωπα, θα δει διεξοδικά τον τρόπο στέγασης, αλλά και θα αναφερθεί στα υλικά δόμησης, στην εσωτερική διαρρύθμιση του χώρου, στη λιτή οικοσκευή. Χαρακτηριστικά στην περιοχή που ερεύνησε, καθώς θα παρατηρήσει, είναι τα χαμηλά ύψη—αφού το ύψος της στέγης στην πρόσοψη δεν ξεπερνά το ενάμισι μέτρο—, καθώς και ο φωτισμός που γινόταν με φεγγίτες που ανοίγονταν στην στέγη. Παρόμοια χαμηλές και σκοτεινές ήταν και οι εκκλησίες, ώστε να μη προκαλούν τις εχθρικές επιδρομές των γενίτσαρων που λυμαίνονταν όλη την περιοχή της Θράκης. Εδώ παρατηρείται με άλλα λόγια η επίδραση των ιστορικών συνθηκών που θα παίξουν κύριο ρόλο στην εξωτερική διαμόρφωση του σπιτιού. Ενδεικτικές και οι πληροφορίες που θα δώσουν οι κάτοικοι στην ντοπιολαλιά, για τα χαμηλά, χωρίς ανοίγματα σπίτια και τις χαμηλές πόρτες... Τα σπίτια τάφκιαναν χαμπλά, για να μη φέρν' άλογα και τα ροκών' μέσα. Τούρκ' είχαν μεγάλα άλογα, δε χωρούσαν' τα δικά μας, μικρά άλογα χωρούσαν... Οι Τούρκ' δεν τα πάγαιναν τα' άλογα στο παχνί· τά 'παιρναν μέσα στο σπίτι που κάθονταν...

Η έρευνα για την λαϊκή οικοδομία της Λήμνου πραγματοποιήθηκε το 1938 και τα πορίσματα δημοσιεύθηκαν στην Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας του έτους 1940. Και εδώ ο Μέγας θα επισκεφθεί απομακρυσμένα χωριά ώστε να εξετάσει τη μορφή των παλαιών κατοικιών και την εξέλιξή τους, υπογραμμίζοντας σημαντικές διαφορές από άλλα νησιά του Αιγαίου ιδίως ως προς τον τρόπο στέγασης· ενώ δηλαδή εκεί επικρατεί η επίπεδη στέγη, το λεγόμενο δώμα, εδώ επικρατεί η αμφικλινής ή η τρικλινής στέγη—κέπα με τρία κεντιά— ενώ επίπεδη στέγη, δηλαδή δώμα, απαντά μόνο στις μάντρες και τα χαγιάτια. Την διαφορετική όψη της στέγης θα αποδώσει σε εποικισμούς και σε επίδραση οικοδομικών τρόπων που ασκήθηκαν εκτός της περιοχής του Αιγαίου.

Ο υλικός πολιτισμός, εν προκειμένω η λαϊκή οικοδομία πρέπει να συνεξετάζεται από τον λαογράφο μαζί με γενικότερες απόψεις και συνήθειες ώστε να δίνεται μια ευρύτερη εικόνα του λαϊκού πολιτισμού. Ο Μέγας, ακολουθώντας αυτό το σύστημα μιας «ολιστικής» προσέγγισης συμπεριλαμβάνει στην έρευνά του και άλλα θέματα που σχετίζονται άμεσα με τον υλικό βίο όπως, εδώ, το εθιμικό δίκαιο: στη Λήμνο οι γονείς της νύφης της παραχωρούν το δικό τους σπίτι, για να εγκατασταθούν στη συνέχεια στο καλύβι ή στο παράσπιτο, ή σε ξένο σπίτι καταβάλλοντας ενοίκιο.

Θα ακολουθήσουν οι Θεσσαλικές Οικήσεις που θα δημοσιευθούν το 1946. Στο έργο αυτό συνοψίζονται πορίσματα που προέρχονται μετά από έρευνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 1940. Το υλικό διαιρείται σε τρία μέρη: στο

πρώτο, στις αγροτικές πεδινές οικήσεις, περιλαμβάνονται οι αχυροσκέπαστες καλύβες ή το *Καραγκούνικο σπίτι*. Εδώ εξετάζονται και κοινωνικο-ιστορικοί παράγοντες, όπως οι σχέσεις των χωρικών δουλοπάροικων και των κατόχων της γης, οι οποίοι όριζαν και καθόριζαν τον τρόπο κατοίκησης ανθρώπων και ζώων κάτω από την ίδια στέγη... Μόνο όταν ο κολλήγας επεδείκνυε ζήλο και εργατικότητα προάγοντας τα συμφέροντα του κυρίου του, τότε μόνο μπορούσε να κατασκευάσει δεύτερο και τρίτο δωμάτιο με επέκταση της στέγης του σπιτιού στην μπροστινή και στην πίσω πλευρά, οπότε γινόταν προσθήκη ενός ή δύο *νοντάδων* και πίσω μιας καλύβας, δηλαδή ιδιαίτερου χώρου για τα ζώα ώστε το σπίτι να γίνεται διπλό. Τα παλαιότερα σπίτια ήσαν αχυροσκέπαστα με κύρια υλικά ξύλα και καλάμια· η ανάγκη κατασκευής μονιμότερων κατοικιών επέβαλε σταδιακά χρήση μονιμότερων υλικών, όπως πλίνθων και κεραμιδιών και επεκτάσεις, ώστε από το αρχικό μονόσπιτο να προέλθει το λεγόμενο διπλό σπίτι.

Σε μια δεύτερη κατηγορία εντάσσει το *Αγραφιώτικο σπίτι*, το οποίο αρχικά αποτελούνταν από ένα ή δύο δωμάτια πλατυμέτωπης μορφής με προστώο στην πρόσοψη. Η ορεινή φύση αλλά και η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας που είχε ως συνέπεια την οικιακή βιοτεχνία, οδήγησε στην κατασκευή ισογείου ορόφου για την παραμονή ζώων κατά τον χειμώνα και την αποθήκευση των καρπών. Το προστώο στον όροφο που θα χρησιμεύσει για την επεξεργασία και την ύφανση του μαλλιού, θα εξελιχθεί σε βασικό τμήμα του σπιτιού και θα ενσωματωθεί σταδιακά στην οικοδομή. Με τον τρόπο αυτό θα διαμορφωθεί ο τύπος του λεγόμενου διπλού Αγραφιώτικου σπιτιού που έχει προσαρμοστεί στις ανάγκες της κτηνοτροφικής οικογένειας.

Σε μια τρίτη κατηγορία ο Μέγας θα εντάξει το *Χασιώτικο σπίτι*. Στην περιοχή αυτή, με τα χαμηλά και ήμερα βουνά, στα σημεία όπου είχαν αποφυλωθεί δασικές περιοχές, κύρια ασχολία των κατοίκων υπήρξε η γεωργία. Και εδώ παρατηρεί αρχικά την ύπαρξη αχυροσκέπαστων κατασκευών με πλευρικά τοιχώματα από ξύλινους διχαλωτούς στύλους που στηρίζουν τη στέγη, η οποία είναι τρικλινής και σκεπάζεται με βούρλα. Οι πλευρές φράσσονται με λούρα, δηλαδή κλωνάρια δένδρων σχισμένα στο μέσο που πλέκονται και σχηματίζουν τον λεγόμενο πλοκό, ο οποίος επιχρίεται εξωτερικά με στρώμα λάσπης, ενώ αφήνονται μικρές οπές που χρησιμεύουν ως παράθυρα. Σημειώνει ωστόσο την εξέλιξη σε λιθόκτιστη, κεραμοσκεπαστή κατοικία, παρόμοια εκείνης που ερευνήσε και στα Άγραφα.

Σε αντίθεση προς τους συνοικισμούς του κάμπου και των Αγράφων, όπου δεν υπάρχουν φούρνοι και το ψωμί ψήνεται στην γάστρα ή στην *μπόντζα* που είναι είδος πήλινου ταψιού, τα χωριά στα Χάσια διαθέτουν φούρνο όπου όχι μόνο το ψήσιμο του ψωμιού αλλά και η κατασκευή του φούρνου αποτελούν έργο των γυναικών. Επισημαίνει ακόμη διαφοροποιήσεις στον τρόπο αποθήκευσης: στη δυτική Θεσσαλία χρησιμοποιούνται οι *κοφίνες* από λυγαριά, ύψους 1,50-2 μ. που

χωρούν 1000-1200 οκάδες και επιχρίονται εσωτερικά με χρώμα για την διαφύλαξη των δημητριακών από τους ποντικούς και την υγρασία. Στην ανατολική Θεσσαλία, για τον ίδιο σκοπό, χρησιμεύουν τα γιαλιά δηλαδή χώροι κατασκευασμένοι με πλίνθους στο κύριο δωμάτιο ή στο κελλάρι.

Σε μια τέταρτη κατηγορία θα εντάξει τα σπίτια των αστικών κέντρων της ΒΑ Θεσσαλίας. Η αμπελουργία και η σηροτροφία, κύριες ασχολίες των κατοίκων, εδώ θα επηρεάσουν την λαϊκή οικοδομία του Τιρνάβου. Σε μεγάλα υπόγεια, βαθιά σκαμμένα στο έδαφος, αποθηκεύουν τους κάδους και τα βαρέλια για το κρασί. Χαρακτηριστικό είναι ότι τα σταφύλια ρίχνονταν στους κάδους από τις γκλαβανές—καταπακτές— ή από τα παράθυρα του υπογείου. Όλα τα σπίτια είχαν ευρύχωρα και ευάερα δωμάτια για τους μεταξοσκώληκες, αφού η σηροτροφία αποτέλεσε βασιική ενασχόληση. Ακολουθεί η έρευνα στο Συκούριο, Αγιά, Ραψάνη, και τέλος στα Αμπελάκια. Ο Μέγας εξετάζοντας εκτός από τις απλές μορφές και τα αρχοντικά προσπαθεί να αναγάγει τους τύπους των αρχοντικών—ακολουθώντας την θεωρία του Ζάχου— καθώς και την ύπαρξη πολύχρωμων vitraux και τις ζωγραφικές απεικονίσεις σε αμιγώς ελληνικής έμπνευσης κατασκευές. Για άλλες ωστόσο απόψεις σε σχέση με την καταγωγή και την εξέλιξη των αρχοντικών που τεκμηριώνονται μέσα από πρόσφατες μελέτες που είδαν το φως της δημοσιότητας κατά τα τελευταία 40 χρόνια, ιδιαίτερα μάλιστα μετά από έρευνες αρχείων, ελληνικών και οθωμανικών, που θα ανατρέψουν τις από τον Μέγα διατυπωθείσες θεωρίες και που οφείλονται στην πρόοδο της επιστήμης, θα μιλήσω πιο κάτω. Στο ίδιο πνεύμα ο Μέγας θα διαπραγματευτεί ένα ακόμη αρχοντικό της Καστοριάς στο άρθρο του *Το αρχοντικόν Σκούταρη της Καστοριάς* που δημοσιεύτηκε σε τιμητικό τόμο και συγκεκριμένα στο *Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλλου* το 1953.

Σε μια άλλη σημαντική μελέτη με τον τίτλο *Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου* που δημοσιεύτηκε στο 1949 με τον αριθμό 22 της σειράς εκδόσεων του Υπουργείου Ανοικοδομήσεως αλλά βασίστηκε σε προγενέστερη επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε τον Νοέμβριο του 1946 και τον Σεπτέμβριο του 1948, παρατηρεί ομοιότητες με τις Κυκλάδες στον τρόπο στέγασης με δώμα, και επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην αρμονική διάταξη επίπλων και σκευών του στο εσωτερικό, ενώ εντυπωσιάζεται με το πάθος των νησιωτών αναφορικά με τον στολισμό του σπιτιού. Επισημαίνει την πλεονεκτική θέση της γυναίκας σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα, ιδιαίτερα της πρωτοκόρης στο θέμα της προίκας: βάσει του εθιμικού δικαίου, στην απόλυτη κυριότητα της πρωτοκόρης παραμένει το σπίτι με όλα τα αναγκαία έπιπλα και σκεύη καθώς και η συνήθεια να ακολουθεί, αμέσως μετά το όνομα της γυναίκας, το όνομα του πατέρα της. Ολόκληρη η μητρική περιουσία δίνεται στην πρωτοκόρη, μετά τον γάμο της οποίας ο πατέρας είναι υποχρεωμένος να αποχωρήσει και να κτίσει για κάθε μια των υπόλοιπων θυγατέρων ιδιαίτερα σπίτια, συνήθως στον τύπο των μονόχωρων, μικρών δηλαδή σπιτιών αποτελούμενων από ένα χώρο.

Και στην περίπτωση των Δωδεκανήσων θα υπάρξει αλληλουχία ανάμεσα στον περιορισμένο χώρο της κατοικίας αυτής καθεαυτής και της διαμόρφωσης των αποθηκευτικών χώρων. Καθώς οι κλήροι υπήρξαν περιορισμένης έκτασης, η αποταμίευση των πολύτιμων καρπών γινόταν στους ξύλινους πάγκους και την άρεκλα =ή άρκλα- ή το ωρειό, δηλαδή την ξύλινη σιταποθήκη των δωδεκανησιακών σπιτιών. Παλαιότερα ωστόσο οι καρποί αποθηκεύονταν στις λεγόμενες βούες, δηλαδή γούβες σκαμμένες στον πώρινο βράχο έξω από τα σπίτια: οι βούες που ήσαν στρογγυλές σοβατίζοντας με κοκκινόχρωμα, στην συνέχεια οι κατασκευαστές άναβαν με ξύλα φωτιά που έκαιγε επί 24 ώρες, σκουπίζαν τις εσωτερικές επιφάνειες και, μετά, έμπαινε το στάρι: οι βούες τέλος σκεπάζονταν με μεγάλη πλάκα οπότε ο καρπός διατηρούνταν σε άσπογη κατάσταση χωρίς φόβο, αφού όπως κατέθεσε χωρικός... *μήτε κλέφτες είχε τότε μήτε τίποτε.*

Παράλληλα προς την ύπαρξη των μονόχρωμων, ο Μέγας θα περιγράψει και σπίτια διπλά και ανωκάτωγα με περισσότερους χώρους και διάρθρωση ημισιτική ή αστική. Είναι καταπληκτική όχι μόνο εδώ, αλλά και σε όλες τις εργασίες του Μέγα, η παράθεση τοπικών όρων που αναφέρονται στα υλικά με τα οποία κτιζόνταν τα σπίτια, ή στα επί μέρους τμήματα της κατοικίας. Ο ίδιος πάντως εντυπωσιάζεται από τους ροδίτικους *πιατελότοιχους* που έφεραν, σε επάλληλες σειρές, διακοσμητικά πιάτα, ή τα ζωγραφιστά γυάλινα μυροδοχεία, τα *κανιά*, στους *κανιότοιχους* της Κω με τον καθρέφτη στο κέντρο, την στοίβα των *μαξιλαριών* αλλά και τα *βοτσαλωτά δάπεδα*, στρωμένα με θαλασσινά βότσαλα, τα *χοχλάκια*.

Ανάμεσα σε άλλες μελέτες σχετικές με την λαϊκή οικοδομία αναφέρονται *Η Ελληνική Οικία. Ιστορική εξέλιξις και σχέσις προς την οικοδομίαν των λαών της Βαλκανικής*, 1949, *Ζητήματα Ελληνικής Λαϊκής Αρχιτεκτονικής, Λαογραφία* ΙΔ' 1952, 304-317, *Σκοποί και μέθοδοι δια την έρευναν της λαϊκής οικοδομίας, Λαογραφία* τ. Κ' 1962. 293-302, *Αι αγροτικάι οικήσεις της Άνδρου, Χαριστήριον εις Αναστάσιον Ορλάνδον*, τόμ. Δ' 1967, 83-118.

Οι εργασίες του Μέγα, σε σχέση με την λαϊκή οικοδομία, αντιμετωπίστηκαν με ευμενέστατα σχόλια από συγχρόνους του. Ο καθηγητής και ακαδημαϊκός Σπυρίδων Μαρινάτος θα γράψει στον ΙΘ' τόμο της Επετ. Ετ. Βυζ. Σπουδών (1949), 353... *Ο συγγραφεύς δύναται να θεωρηθεί ως ο κατ' εξοχήν ερευνητής της λαϊκής κατοικίας ουχί μόνον διά την Ελλάδα αλλά και την Ελληνικήν χερσόνησον γενικώτερον...* Ο κ. Μέγας είναι επιστημονικώς *κατηρητισμένος* και πρακτικώς *εξησκημένος* ερευνητής όσον ίσως πολύ ολίγοι εν τω προκειμένω θέματι. *Αι περιγραφαί του είναι βραχείαι, ακριβείς και στοχαζονται πάντοτε των κυρίων χαρακτηριστικών. Είναι βεβαίως πάντοτε ο λαογράφος ερευνητής, αλλ' έχει ήδη προσεπιοκτήσει και το μέγιστον ίσως μέρος του ειδικού οφθαλμού του αρχιτέκτονος...* Όλαι αι περί της λαϊκής κατοικίας εργασίαι του κ. Μέγα θα παραμείνουν ως έργα μονίμου αξίας, δεδομένου ότι αποτελούσιν ευσυνειδητον και επι-

στημονικώς απηκριβωμένην συναγωγήν της πρώτης ύλης. Είναι το αντίστοιχον προς τας δημοσιεύσεις των αποτελεσμάτων των ανασκαφών εν τη αρχαιολογία...

Και η Αγγελική Χατζημιχάλη θα γράψει στη Ν.Εστία τ.47(1950) τεύχ. 545, 418, κρίνοντας το βιβλίο του Η ελληνική οικία...οι εργασίες του κ. Μέγα ανοίγουν δρόμους σε πλείστες απόψεις και οδηγούν σε προβλήματα που θα προκύψουν στον κάθε μελετητή της λαϊκής αρχιτεκτονικής, λαογράφου, αρχαιολόγου, αρχιτέκτονα, καλλιτέχνη, φιλόλογο και γενικότερα σε όποιον αισθάνεται την διάθεση και την αγάπη να μελετήσει τον σπουδαιότατο και ομολογουμένα τεράστιο αυτόν κλάδο της λαϊκής μας τέχνης.

Διεξοδική υπήρξε και η κριτική του καθηγητή της Εθνολογίας και Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης Arthur Haberlandt στο περιοδικό *Mitteilungen der Anthropol. Gesellschaft in Wien*, τ.83, 1954, 241.

Τις απόψεις του για τον υλικό πολιτισμό θα συνοψίσει ο Μέγας, μετά από μακρόχρονη έρευνα, στην κλασική *Εισαγωγή του στη Λαογραφία*, 1967, όπου, στο δεύτερο μέρος, που επιγράφεται Υλικός βίος και τέχνη του λαού, θα δώσει, μέσω ενός διεξοδικού διαγράμματος ιδιαίτερη έμφαση. Με τις υποδείξεις και τα παραδείγματα που παραθέτει, όχι μόνο φωτίζονται τα επιμέρους κεφάλαια αλλά και παρέχεται ένα ιδανικό μοντέλο έρευνας, για όσους πρόκειται να ασχοληθούν με παρόμοια θέματα, ένα πρότυπο δηλαδή βασισμένο στην εμπειρία του Μέγα. Προσδιορίζονται ζώνες λαϊκού οικιστικού πολιτισμού ανάλογα με τους κλιματολογικούς όρους κάτω από τους οποίους ζουν οι άνθρωποι, γίνονται αναφορές στη μορφή και τη σύσταση του εδάφους, στα προϊόντα που παράγει ο τόπος, στις ασχολίες των κατοίκων. Οι μορφές των συνοικισμών επηρεάστηκαν, θα θυμίσει, αρχικά, και από ιστορικές συγκυρίες, όπως π.χ. σε πολλές από τις Κυκλάδες όπου λόγω των πειρατικών επιδρομών, οι πρώτοι οικισμοί ιδρύθηκαν σε απόκρημνους λόφους με λίγα σπίτια για να επεκταθούν αργότερα, ενώ αλλού, όπως π.χ. στην Ήπειρο με την ανεπτυγμένη κτηνοτροφία και την γεωργία, τα χωριά θα έχουν όψη κτηματικής περιοχής σποραδικά κατοικημένης.

Στο κεφάλαιο *Σπίτι και αυλή*, κουβαλώντας πλέον την εμπειρία μακρόχρονης έρευνας σε διάφορα σημεία της ελληνικής γης θα προχωρήσει σε γενικότερες παρατηρήσεις αλλά και υποδείξεις, ξεκινώντας από την αρχή ότι τον λαογράφο ενδιαφέρει ένα οικοδόμημα εφόσον αυτό αντικατοπτρίζει το πνεύμα και τις ικανότητες όχι μεμονωμένων ατόμων αλλά μιας ομάδας ανθρώπων που είναι φορείς της λαϊκής παράδοσης ενώ τονίζει ότι, παρόλο που η πρακτική και η αισθητική πλευρά είναι θετικό να συνεξετάζονται, ωστόσο ιστορικοί παράγοντες πρέπει επίσης να λαμβάνονται υπόψη. Θα παραθέσει τις λύσεις στο πρόβλημα της κατοικίας που θα στέγαζε ανθρώπους, ζώα και συγκομιδή τα ίδια προβλήματα αντιμετώπισαν και οι πρόγονοι που έδωσαν μια συγκεκριμένη μορφή που αποτυπώθηκε σε ένα τύπο και ένα σύστημα που, στη μεγάλη διάρκεια, γνώρισε προσαρμογές αλλά και παρεκκλίσεις, οργανική εξέλιξη, φυσική για κάθε ανθρώπινο

δημιούργημα. Είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση του Μέγα ότι σε κάθε νεο-τεριστική τάση δημιουργήθηκαν αρχικά αντιστάσεις ώστε να διατηρηθούν, κοντά στις νεότερες μορφές, οι απλούστερες που συνετέλεσαν στην παρακολούθηση της εξέλιξης της λαϊκής οικοδομίας, τάσεις που ο ίδιος κατέγραψε στη Λήμνο, τη Θράκη και τη Θεσσαλία και αλλού, στο πρώτο μισό του 20ού αι. Τονίζει την προσοχή που πρέπει να δίνεται στην κατασκευή της στέγης, ουσιώδους και πιο δύσκολου προβλήματος του οικοδομήματος, σημειώνοντας την κατεύθυνση των δοκαριών, τη μορφή της —ανάλογα μονόριχτη ή δίριχτη, με τρεις ή τέσσερις πλάτες—, την ονοματολογία των τμημάτων όχι μόνο της στέγης αλλά και της όλης οικοδομής. Ακόμη δίνεται έμφαση στον τρόπο κατασκευής της εστίας και του φούρνου, στο κρίσιμο θέμα της αποθήκευσης των καρπών, αλλά και αυτού που ο ίδιος αποκαλεί σπιτομάζωμα που περιλαμβάνει την οικοσκευή, τα έπιπλα, με προτροπή της ανήκευσης των λύσεων που δόθηκαν σε σχέση με την χρήση τους, αφού τα ίδια εντάσσονται σε ένα σύστημα που φέρει την σφραγίδα της συλλογικότητας.

Η στέρεα γλωσσική του κατάρτιση θα τον βοηθήσει ώστε να ταυτίσει τρέχουσες ονομασίες με αρχαίες λέξεις: έτσι όταν αναφέρεται σε αποθήκη σταριού στα Δωδεκάνησα που τοπικά ονομάζεται *ωρειό* προχωρεί στην σύνδεση με την αρχαία λέξη *ωρείον* που σημαίνει αρχικά οίκημα φυλάκων και στην συνέχεια αποθήκη σταριού, *σιτοβολώνα*, λατ. *horreum*. Ταυτίζει ένα μικρό τμήμα για τοποθέτηση τιμαλφών του πάγκου, επίπλου αποθηκευτικού, είδους *κασέλας*, στην Ρόδο και την Κάρπαθο που τοπικά αναφέρεται ως *παρταλαμί* με το αρχαίο *παρθαλαμίδιον*, ενώ το *ρήμα αστρακώνω*, αρχ. *Οστρακώω*, που σημαίνει επαλείφω με μείγμα ασβέστου και θραυσμάτων κεραμευκών ανάγει στη λέξη *όστρακον* που σημαίνει θραύσμα από αγγείο. Επισημαίνει ακόμη λύσεις για την αντιμετώπιση απλών, καθημερινών προβλημάτων, όπως στα Δωδεκάνησα, όπου για την φύλαξη των σιτηρών κατασκευάζουν σε βραχώδες έδαφος γούβες, τις λεγόμενες *βούες*, ή χρησιμοποιούν το *ωρειό* ή τους πάγκους. Για την φύλαξη του άρτου *ημών του επιούσιου* χρησιμοποιούν τον *πέντολα* ή την *ψωμοθήκη* και τέλος ένα είδος *διχαλωτού κλωναριού*, συνήθως από *πέυκο*, τον *κάτσουνα* για να αναρτούν τις *κουλούρες*.

Ιδιαίτερες θα είναι οι επισημάνσεις του αναφορικά με την λαϊκή τέχνη, την οποία θεωρεί έκφραση της λαϊκής ψυχής που ξεπηδάει από μια εσωτερική διάθεση και μιλάει, όπως γράφει, στην καρδιά. *Όθεν η λαϊκή τέχνη είναι έκφρασις της λαϊκής ψυχής και λειτουργίας του λαϊκού βίου. Διά να την κατανοήσωμεν πρέπει να εισδύσωμεν εις την λαϊκή ζωήν και το πνεύμα του λαού. Η λαϊκή τέχνη είναι συνάρτησις της Λαογραφίας, αποτελεί κάτοπτρον της λαϊκής ζωής και ψυχής... Εν έργον αληθινής λαϊκής τέχνης δεν θα προκαλέσει ποτέ τον γέλωτα ή την ειρωνείαν, όπως και αν έχη κατασκευασθή. Όπου υπάρχει γνησία απλότης και απέρिटτος παράστασις, εκεί υπάρχει η εσωτερική αληθοσύνη...*

Ο Μέγας τονίζει το έμφυτο καλλιτεχνικό συναίσθημα που θα ωθήσει τον απλό άνθρωπο στην διακόσμηση καθημερινών αντικειμένων, όπως είναι π.χ. η ξύλινη κασέλα ή η ρόκα ή το κεραμεικό ή και η απλή γλίτσα. Το ουσιώδες θεωρεί ότι δεν είναι η εξωτερική μορφή, η οποία ούτως ή άλλως δεν έχει σχέση προς τους καλλιτεχνικούς νόμους, αλλά περισσότερο, προς το ιδεολογικό περιεχόμενο, δηλαδή το πνεύμα ή η ιδέα που την εμπνέει. Θα εξάρει ακόμη την προτίμηση των κατοίκων, κυρίως των νησιών, στην διακόσμηση αφού τα εσωτερικά των σπιτιών καλύπτονται σε όλες στην κυριολεξία τις επιφάνειες των τοίχων ή των ραφιών με κεραμεικά ή γυαλικά, ιδιαίτερα σε μέρες γιορτής ή κυρίως του γάμου, βασιικού σταθμού του ανθρώπινου βίου, ώστε να μη μένει καμιά επιφάνεια κενή. Το σπίτι θα μείνει στολισμένο για ένα ολόκληρο χρόνο μετά την γαμήλια τελετή.

Το θέμα της διατροφής που γνωρίζει μεγάλη άνθηση στις μέρες μας, συμπεριλαμβάνεται στα ενδιαφέροντα του λαογράφου, ο οποίος οφείλει να ανιχνεύσει τοπικά εδέσματα που καταναλώνονται σε καθημερινή βάση αλλά και όσα παρασκευάζονται σε ταχτές ημερομηνίες, προλήψεις σχετικές με τις τροφές, απαγορεύσεις ορισμένων τροφών κ.λπ.

Τα επαγγέλματα περιλαμβάνονται επίσης στο διάγραμμα, με ιδιαίτερη μάλιστα προσοχή σε όσα σχετίζονται με την αλιεία, την κτηνοτροφία και την γεωργία. Η ενδυμασία και ο κεντητός ή ο υφαντός διάκοσμος, ο καλλωπισμός, η χωρική και η αστική βιοτεχνία, οι πλανόδιοι τεχνίτες, τα κέντρα χειροτεχνίας και οι οργάνωση των επαγγελματιών σε συντεχνίες, αποτελούν θέματα που ο Μέγας θα εντάξει στον υλικό πολιτισμό.

Το ερευνητικό έργο του Μέγα εξαιρετικά πλούσιο ποσοτικά και ποιοτικά θα αποτελεί εσάει πολύτιμη παρακαταθήκη για τους νεότερους, πηγή από την οποία θα αρδεύονται όλοι. Η συμβολή του, ιδιαίτερα στην μελέτη της ταπεινής, της ανώνυμης αρχιτεκτονικής των αγροτικών περιοχών παραμένει υποδειγματική, θα είχε ωστόσο κάποια σημασία να δούμε, για λίγο, την μετά τον Μέγα εποχή σε σχέση με την έρευνα του υλικού πολιτισμού και ιδιαίτερα της αρχιτεκτονικής των λεγόμενων αρχοντικών με τα οποία ο ίδιος ασχολήθηκε κυρίως στα θεσσαλικά Αμπελάκια, καθώς και της προέλευσης μεγάλου τμήματος της οικοσκευής: κατά τα τελευταία 40 χρόνια μελέτες αρχιτεκτόνων κυρίως αλλά και ιστορικών και λαογράφων, βασίστηκαν στην γνωστοποίηση καινούργιου υλικού, όπως π.χ. εκείνου που θησαυρίστηκε στο αρχείο της Βενετίας, ή σε ιδιωτικά κατάστιχα εμπορών, σε απογραφικούς καταλόγους, σε νοταριακά έγγραφα ή σε οθωμανικά αρχεία, όλων απρόσιτων πηγών στην εποχή του Μέγα, ή σε υλικό που εντοπίστηκε στο έργο των ξένων περιηγητών. Μελέτες που είδαν κατά το διάστημα αυτό το φως της δημοσιότητας άλλωστε συνετέλεσαν στην ταύτιση, χρονολόγηση και επισήμανση της προέλευσης ενός τεράστιου τμήματος της οικοσκευής.

Η έρευνα των τελευταίων χρόνων διέυρνε την σκέψη μας και επιβεβαίωσε την κινητικότητα, μέσω εμπορικής δραστηριότητας, των ελληνικών πληθυ-

σμών προς την Ανατολή αλλά και την Δύση από όπου και εισέρρευσαν όχι μόνο ιδέες αλλά και «πράγματα». Η έρευνα απέδειξε άλλωστε αναφορικά με την αρχιτεκτονική ότι οι κοινωνίες που παρήγαγαν τα ενδιαφέροντα αυτά κτίσματα που έγιναν γνωστά ως αρχοντικά δεν ήταν πια κλειστές παραδοσιακές και «λαϊκές» αφού δεν αγνοούσαν τα ξένα πρότυπα ζωής και αρχιτεκτονικής ή τα μεγάλα πολιτιστικά κέντρα, όπου μέλη των κοινωνιών αυτών είχαν δραστηριοποιηθεί ως μεταπράτες ή έμποροι. Η εποπτεία ενός ευρύτερου γεωγραφικού χώρου στην Μεσευρώπη κυρίως αλλά και στα μεγάλα αστικά κέντρα της «Ανατολής» έκανε σε σημαντικό ποσοστό τις προεπαναστατικές αυτές ελληνικές κοινωνίες εξαιρετικά ανοικτές σε νοοτροπίες και συμπεριφορές και, κάποτε, ελάχιστα παραδοσιακές.

Άλλωστε όσο κανείς πλησιάζει το ανώνυμο, το μικρό και απλό σπίτι που κτιζόταν βασισμένο στον αυτοσχεδιασμό από τους ίδιους ή και με την βοήθεια των συντοπιτών τους (το έθιμο της αλληλοβοήθειας και της συνεργασίας αποτελούσε συνήθη πρακτική), τόσο αντιλαμβάνεται πως οι ιστορικοί παράγοντες δεν επιδρούν καθοριστικά. Τα αρχοντικά όμως, αποτέλεσμα οικονομικής ευμάρειας, κτίσματα ακμής, στα οποία η αρχιτεκτονική ξεπέρασε την απλή καθημερινότητα, έχουν ανάγκη πολύπλευρης ερμηνείας και είναι φανερό ότι δεν προέκυψαν μόνον από τρέχουσες ανάγκες. Αντικατοπτρίζουν αλλαγές στο κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο που παρατηρήθηκαν στους ελληνικούς πληθυσμούς χάρη στο εμπόριο και την βιοτεχνία. Το κτίσιμο του σπιτιού που πρόσφερε κοινωνική προβολή στον ιδιοκτήτη του, ήταν ταυτόσημο με την αναβάθμισή του σε μια νέα κοινωνική τάξη που διεκδικούσε συμμετοχή και στα κοινά, ενώ σήμαινε, παράλληλα, επένδυση που δεν θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί από τους αγρότες και τους κτηνοτρόφους μιας κλειστής οικονομίας.

Τα σωζόμενα κτίσματα και οι πληροφορίες για τα κονάκια με την μορφή των γνωστών αρχοντικών των επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν μας οδηγούν παλαιότερα από τον 18^ο αιώνα και το γεγονός αυτό σχετίζεται με την άνθηση της οικονομίας που παρατηρείται από τις δύο πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα και εξής, αφού σε παλαιότερους χρόνους, τουλάχιστον στις επαρχίες, η κατάσταση υπήρξε διαφορετική: χαρακτηριστική είναι π.χ. η μαρτυρία του Robert de Dreux σε σχέση με τη Λάρισα του 1669 ...*όλες οι κατοικίες είναι μονώροφες πλινθόκτιστες και για να εγκατασταθεί ο Σουλτάνος αναγκάστηκαν να χτίσουν ένα ξύλινο παλάτι...* Ωστόσο στην Κωνσταντινούπολη τα κτήρια της μορφής των αρχοντικών απαντούν από πολύ παλαιότερα. Ήδη σε απεικόνιση του 1537 παρουσιάζονται αρκετά διώροφα κτήρια της Κωνσταντινούπολης με συμπαγή βάση και ανωδομή που εξέχει, με ανοιχτά χαγιάτια και στοές. Έχει πλέον γίνει ευρύτερα αποδεκτό ότι ορισμένα κτήρια-σταθμοί της πρωτεύουσας χρησίμευσαν ως πρότυπα των γνωστών αρχοντικών της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας και ότι οι αρχιτεκτονικές αυτές μορφές μεταφέρθηκαν στις

επαρχίες, όπου οι εκεί ισχυροί –Τούρκοι αξιωματούχοι αλλά και προεστοί, πετυχημένοι βιοτέχνες και μεταπράτες έμποροι που δημιούργησαν μια καινούργια κοινωνική τάξη, έκτιζαν ασφαλείς και πολυτελείς κατοικίες μιμούμενοι τα μνημειακά κίσκια και τα περίφημα γυαλιά της Πόλης, δηλαδή τις επαύλεις κατά μήκος του Βοσπόρου. Τα κύρια συστατικά της κάτοψης των αρχοντικών αυτών υπήρξαν οι κλειστές μονάδες αυτόνομων δωματίων, γνωστών ως οντάδων καθώς και ημιυπαίθριοι μεταβατικοί χώροι με τα παραρτήματά τους. Οι βοηθητικές λειτουργίες συνήθως τοποθετούνταν έξω από τον κύριο όροφο ή σε προσκτίσματα γύρω από την αυλή.

Ο επείσакτος χαρακτήρας της «διεθνούς» αρχιτεκτονικής του οθωμανικού πολιτισμικού χώρου θα προσαρμοστεί, μέσα από συνεχή και δημιουργική επεξεργασία, σε τοπικές διαφοροποιήσεις και προσαρμογές, οι οποίες με τη σειρά τους, θα απομειώσουν την σημασία του «εισαγμένου». Άλλωστε η συμμετοχή των κατακτημένων λαών στην διαμόρφωση και εξέλιξη της αρχιτεκτονικής στην Τουρκοκρατία έπαιξε τον ρόλο της σε σχέση με την διατύπωση γνωστών θεωριών της ελληνικής, βαλκανικής και τουρκικής βιβλιογραφίας που αποδίδουν άλλοτε σε βυζαντινή καταγωγή ή σε εθνικο-πολιτιστικά αίτια το αρχιτεκτονικό αυτό φαινόμενο. Αν σταθούμε υπεράνω της διαμάχης περί την πατρότητα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των οθωμανικών χρόνων και προσπαθήσουμε με νηφαλιότητα, βασισμένοι σε συγκριτική έρευνα, να συνεξετάσουμε την διαρκή επεξεργασία από τα περιοδευόντα ισνάφια-συντεχνίες, καθώς και τους τρόπους διαβίωσης, θα βρεθούμε σε σωστότερους δρόμους αποτίμησης της λαμπρής δημιουργίας της αρχιτεκτονικής των νεότερων χρόνων. Πράγματι, σημαντικό ρόλο φαίνεται ότι θα έπαιξαν συντεχνίες περιφερόμενων μαστόρων που ανέπτυξαν σημαντική οικοδομική δραστηριότητα. Τα μέλη των ομάδων δούλευαν υπό τις οδηγίες του πρωτομάστορα, ο οποίος ανελάμβανε τον σχεδιασμό και την εργολαβία. Οι εμπειρικοί αυτοί τεχνίτες, καταγόμενοι από ορεινές και φτωχές συνήθως περιοχές–Δυτική Μακεδονία, Βόρεια Ήπειρο, Λαγκαδία, Κάρπαθο– μετακινούνταν συνεχώς και κατασκεύαζαν τζαμιά, σπίτια, εκκλησίες, κρήνες, τοξωτά γεφύρια. Φανερό είναι ότι οι αυτοδίδακτοι αυτοί μαστόροι έρχονταν σε επαφή με διάφορες περιοχές, πλούτιζαν τις γνώσεις τους και τις μετέδιδαν σε κάθε νέο έργο. Η παράδοση διέσωσε ονόματα Ρωμικών καλφάδων που πραγματοποίησαν σημαντικά έργα: αναφέρεται π.χ. ο Συμεών που έκτισε το τζαμί Νουρού Οσμάνιέ το 1755 και ο Κωνσταντίνος το τζαμί του Μουσταφά το 1760, και τα δύο στην Κωνσταντινούπολη.

Μια άλλη, σχετικός καινούργια πηγή της αρχιτεκτονικής για τους μελετητές των τελευταίων 40 χρόνων που δεν είχε επαρκώς αξιοποιηθεί από τους παλαιότερους, είναι οι περιηγητές. Τα κείμενα και κυρίως τα χαρακτηριστικά που συνοδεύουν τις σπουδαίες αυτές εκδόσεις φωτίζουν χαρακτηριστικές πτυχές του υλικού πολιτισμού, Ενδεικτική είναι π.χ. η περιγραφή του 1817 από τον

W. Williams της προεπαναστατικής Λειβαδιάς και μάλιστα της τραπεζαρίας του περίφημου αρχοντικού του Λογοθέτη που τριγυρίζοταν από υπερυψωμένους οντάδες, στολιζόταν από ξυλόγλυπτες επενδύσεις και έφερε και μερικές καρέκλες για τους ξένους.

Ο ζωγραφιστός και γύψινος διάκοσμος στα περισσότερα αρχοντικά του δεύτερου μισού του 18^{ου} αι., καθώς και του πρώτου μισού του 19^{ου} στον ευρύτερο βαλκανικό και μικρασιατικό χώρο, απεικονίζει δέλτους γνωστές ως cartouches, δηλαδή οβάλ συνήθως διάχωρα, παισιωμένα από περιγράμματα σχήματος αχιβάδας-tocailles, κλασικά μοτίβα του ευρωπαϊκού ροκοκό, καθώς και τα γνωστά ως lambris δηλαδή ξύλινες επενδύσεις τοίχων με ζωγραφιστή διακόσμηση, καθώς και αραβουργήματα, κοσμήματα ζωφόρων, τις οποίες παισιώνουν επίσης περίτεχνα περιγράμματα.

Αν θέλουμε να αναζητήσουμε τα πρότυπα της διακόσμησης στα περισσότερα αρχοντικά, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι Έλληνες έμποροι, με συχνές συναλλαγές με την Ευρώπη και ιδιαίτερα την αυστρουγγρική αυτοκρατορία αγόραζαν χαρακτηριστικά σχέδια προκειμένου να εφοδιάσουν τους ζωγράφους των σπιτιών τους ζητώντας τους να τα αντιγράψουν πιστά. Ας σημειωθεί ότι ήδη από τις αρχές του 18^{ου} ήδη αιώνα, το σημαντικότερο γερμανικό κέντρο αγοράς και διεθνούς διακίνησης χαρακτηριστικών με διακοσμητικά μοτίβα υπήρξε το Augsburg. Πρόκειται λοιπόν για ευρωπαϊκά διακοσμητικά θέματα που θα πρέπει να υποθέσουμε ότι έφθασαν μέσα από δύο δρόμους, είτε απευθείας από την Γερμανία στον ελληνικό χώρο είτε μέσα από τον δρόμο που οδηγούσε στην πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη όπου μάλιστα, τα ίδια μοτίβα, μεταπλάστηκαν σε ένα ρυθμό πιο περίτεχνο και ίσως πιο ευφρόσυνο που κατέκλυσε την οθωμανική αυτοκρατορία, ρυθμό που έγινε κυρίως γνωστός ως τουρκομπαρόκ. Και σε συνθετικής αντίληψης τοπία άλλωστε ταυτίζονται δυτικά θέματα, όπως π.χ. στο σπίτι του Μαλιόγκα στη Σιάτιστα (1844), όπου άγνωστος τεχνίτης, με πρότυπο χαλκογραφία του Α. Πρόμποτ θα ζωγραφίσει την Φραγκφούρτη με κεντρική ζώνη τον ποταμό Μάιν. Σε μian άλλη περίπτωση, στο σπίτι του Λάτσκου στην Εράτυνα, γύρω στο 1900, σώζεται μέρος της ζωγραφιστής ζωφόρου που αντιγράφει τις Σταχτομαζώχτρες του Φρανσουά Μιλλέ, ενώ δίπλα υπάρχει τοπίο με χωριό καθώς και αντρική μορφή που δεν ανήκουν στο έργο του Μιλλέ και ασφαλώς προέρχεται από άλλο πρότυπο. Πρόκειται δηλαδή για μια ζωγραφική κατά βάση «αστική», ή «ζωγραφική των αστικών κέντρων» και όχι λαϊκή, όρο που προσδιορίζει και αποσαφηνίζει το πραγματικό της περιεχόμενο καθώς και την προέλευσή της αφού οι κοινωνίες των οποίων μέλη ταξίδευαν, γνώριζαν πλέον και τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής.

Η οικοσκευή πάλι που περιλαμβάνει εκτός από τα χρηστικά τοπικής κατασκευής αντικείμενα ή έπιπλα, επείσασκα σκεύη από την Ευρώπη (Γαλλία, Αυστροουγγαρία, Ιταλία κ.α.) αλλά και την Κωνσταντινούπολη, την Σμύρνη ή την Προύσα, το Ιζνίκ, την Κιουτάχεια και το Τσανάκ Καλέ, πείθει ότι οι κοινωνίες

αυτές δεν αγνοούσαν τις διακοσμητικές προτιμήσεις και άλλων πολιτισμών και ήταν πρόθυμοι να τις εντάξουν στην καθημερινότητά τους.

Μετά από αυτή την παρένθεση που ευελπιστώ ότι καλύπτει την μετά την Μέγα εποχή στα θέματα της αρχιτεκτονικής των αρχοντικών, αλλά και την αξιοποίηση και άλλων πηγών ώστε να έχουμε μια πληρέστερη γνώση του λαϊκού πολιτισμού των νεότερων χρόνων, κλίνω το αφιέρωμα στον Γεώργιο Μέγα, του οποίου το σημαντικό έργο σφράγισε όχι μόνο την έρευνα του υλικού πολιτισμού αλλά και την Λαογραφία γενικότερα...